

Адреса для покликання: Лобач О. О. Рівноапостольне служіння вчителя // Імідж сучасного педагога. – 2012. – №3 (122).– С. 22–25.

Олена Лобач

«РІВНОАПОСТОЛЬНЕ» СЛУЖІННЯ ВЧИТЕЛЯ

У статті автор прагне реконструювати ідеал учителя в процесі аналізу педагогічної теорії, православної спадщини, художньої літератури та практики викладання окремих дисциплін (християнської етики, літератури); доводить «рівноапостольну» місію вчителя у збереженні вічних цінностей.

Ключові слова: ідеал учителя, духовно-моральні вимоги до вчителя, духовно-педагогічний аналіз, естетизація зла, світоглядні розбіжності православ'я, католицизму та протестантизму.

В статье автор стремится реконструировать идеал учителя в процессе анализа педагогической теории, православного наследия, художественной литературы и практики преподавания отдельных дисциплин (христианской этики, литературы); доказывает «равноапостольную» миссию учителя в сохранении вечных ценностей.

Ключевые слова: идеал учителя, духовно-нравственные требования к учителю, духовно-педагогический анализ, эстетизация зла, мировоззренческие расхождения православия, католицизма и протестантизма.

The author seeks to reconstruct the ideal of a teacher in the analysis of pedagogical theory, the Orthodox heritage, literature and practice of teaching certain subjects (Christian ethics, literature) argues; "Apostles' mission to preserve the teacher of eternal values.

Key words: the ideal teacher, spiritual and moral demands of the teacher, spiritual and pedagogical analysis, aesthetic quality of evil, ideological differences of Orthodoxy, Catholicism and Protestantism.

Сучасна концепція освіти в Україні, зорієнтована на оновлення всіх ланок навчання й виховання молодого покоління, висуває високі вимоги до особистісних якостей учителя, який покликаний творити та відновлювати власний духовний світ, розвивати духовність своїх вихованців у надзвичайно складних умовах економічної, соціокультурної та моральної кризи в суспільстві.

Проблемам підготовки та розвитку особистості вчителя присвячено чимало сучасних педагогічних досліджень (Н. Кузьміна, М. Лещенко, Н. Ничкало, О. Отич, О. Пехота, С. Соломаха, Л. Хомич та ін.), де розглядається педагогічна діяльність (В. Семиченко, В. Сластьонін), педагогічна культура (О. Рудницька), професійно-педагогічне спілкування (В. Кан-Калик, А. Леонт'єв, А. Мудрик, І. Юсупов), педагогічна творчість (В. Загвязинський, Ю. Львова, С. Сисоєва), виховуючі відносини (А. Бойко), педагогічна майстерність (І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос, В. Моргун, О. Мірошник, Н. Тарасевич, А. Ткаченко та ін.), емоційна культура вчителя (І. Анненкова, О. Лобач, Т. Сущенко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, О. Чебикін) [6]. Окремий сектор наукових розвідок складають дослідження теоретико-методичних основ розвитку духовної сфери особистості вчителя (І. Бех, В. Гриньова, О. Олексюк, В. Рашковська, Г. Сагач, О. Сухомлинська, Г. Шевченко та ін.) [9]. Незважаючи на досить системне та регулярне висвітлення проблеми розвитку духовності особистості в науково-педагогічній літературі, вона була й залишається актуальною, бо стосується вічної цінності – збереження Людини в людині.

У наш час не модно казати про ідеали, тому що прагнучи до самореалізації кожен налаштовується на бачення ідеалу в самому собі. Закритість, замкнутість, відсторонення, відчуження, індивідуалізм, автономність руйнують соціальну сутність особистості, яка стає людиною лише у процесі спів-буття, спів-життя, спів-чуття, спів-переживання з іншими.

До вчителя завжди висували високі духовно-моральні вимоги, його ідеал пов'язувався з людиною поважною, але не брутальною, ласкавою, але не

слабкою, вимогливою без запальності й поступливості (Квінтіліан); привітною, яка не “відштовхує від себе дітей своїм суворим ставленням, а ... приваблює їх своєю батьківською прихильністю, манерою і словом”, “ставиться до учнів з любов'ю” (Я. А. Коменський); цінує “любов, порядок і уміння володіти собою більше, ніж будь-які відмінності власне у знаннях і навчанні” (Й. Песталоцці); “має естетичний смак, добрі почуття і живу уяву” (В. Острогорський); дружелюбність і терпіння, “не пасивне терпіння, а спокійну твердість у досягненні своєї мети” (В. Водовозов); “не заздрить”, “не падає духом”, спокійна (Я. Корчак); щира, натхненна, захоплена, вразлива, “проста й сердечна”, “відчуває і обминає пишні фрази” (П. Блонський); учитель – «той, хто має духовні блага» (А. Дистервег) [10, с. 70 – 145].

Мета статті – здійснити реконструкцію ідеалу справжнього вчителя, покликаного до «рівноапостольного» служіння.

Назвою пропонованої статті став вислів відомого педагога, проповідника, богослова, автора «Житій святих» Димитрія, митрополита Ростовського (Д. Туптала), погляди якого й допоможуть нам в аналізі узагальненого ідеалу вчителя та його втілення в практичній діяльності [1, с. 11–12].

По-перше, святитель наголошував, що *вчитель*, маючи ґрунтовну освіту, *повинен постійно займатися самоосвітою, бо “ненавчений, не може вчити інших”*. Наприклад, сьогодні переосмислюються здобутки вітчизняної літературної класики. У контексті православ'я прочитав відомі нам хрестоматійні твори М. Гоголя «Ревізор» і «Мертві душі» доктор філологічних наук, професор Московського державного університету імені М. Ломоносова, голова Гоголівської комісії при науковій раді РАН «Історія світової літератури» В. Воропаєв. Ми звикли сприймати твори М. Гоголя як сатиричні, як неперевершені зразки критичного реалізму XIX століття. На погляд В. Воропаєва, у «Мертвих душах» кожен із героїв презентує пристрасті, які розуміються в православній традиції як природні почуття, потяги, уподобання людини в їх гіпертрофованому, хворобливому вигляді: пихатість (гординя),

ненажерливість, гнів, срібролюблення, марносластво, розпуста, заздрощі, зневіра, лінощі (більш детально про пристрасті див. нашу статтю) [5].

Головна ідея «Ревізора» виражена самим письменником у таких словах: «...страшний той ревізор, який чекає на нас у дверей труни». Це ідея неминучої духовної відплати, в контексті якої, за В. Воропаєвим, треба розуміти останню німу сцену п'єси: герої перед Суддею і вже «нічого не можна змінити, навіть пальцем поворухнути. Це сцена часу, що зупинився» [4]. Немає сенсу грамотному вчителеві переповідати книги В. Воропаєва такі, як «Духом схимник сокрушений... Жизнь и творчество Н. В. Гоголя в свете Православия» (М., 1994); «Н. В. Гоголь: Жизнь и творчество» (М., 1998, 1999, 2002, 2004); «Гоголь над страницами духовных книг» (М., 2002); «Николай Гоголь: Опыт духовной биографии» (М., 2008) [3]. Крім цього, вдумливий учитель знайде відповідні мистецькі твори й у своєму регіоні. Так, для полтавців цікавим буде полотно художника Ю. Самойленка «Микола Гоголь» (2010 р.), де переконливо виражається духовно-світоглядне сходження геніального земляка від містики до православ'я.

По-друге, Дмитрій Ростовський застерігав, що *знання не є самоцінністю, а лише засобом духовно-морального вдосконалення себе й інших*. Названа позиція є найактуальнішою в сучасному інформаційному просторі, який за 2-3 роки збільшується в декілька разів. Із цього приводу в педагогічній пресі неодноразово критикувалися завдання для зовнішнього незалежного тестування, спрямовані на перевірку знань учнями незначущих, ситуативних, другорядних наукових фактів або художніх деталей. У своїй повсякденній педагогічній діяльності вчитель має ретельно відбирати фактичний матеріал для запам'ятовування та контролю рівня знань учнів. Так, в інтелектуальній грі за романом М. Булгакова «Майстер і Маргарита» учням пропонувалося згадати: що їли герої; у що були одягнені; на кого чекала героїня, лежачи у ванні; що сказала та що тримала в руках під час першої зустрічі. Старшокласники не просто мали прочитати роман, але знати його майже напам'ять – продовжити незавершені речення, фрази... Вчитель своїми мілкими питаннями ніби

відволікав вихованців від духовного осмислення складного твору, який називають у науковій літературі «Євангелієм від диявола» [2].

Роман М. Булгакова – яскравий приклад естетизації зла письменником, що потребує від учителя майстерного розвінчування художньої реклами зла. В. Рашковська підкреслює: «Мистецтво активізувало «чорний куток душі» в творчості кращих митців і започаткувало естетизацію зла. Кращі представники культури захопилися демонізмом і люциферіанством: Байрон, Гете, Шиллер, Шамиссо, Гофман, Штирнер, Гюго, де Нерваль, Нодьє, Готьє, де Віньї, Барбе Д'Оревільї, Беранже, Бодлер, Верлен, Рембо, Гюїсманс, Бальзак, Меріме, Мішлє, Ліст, Гуно, Мейєрбер, Берліоз. І. О. Ільїн акцентує, що сатану вони зображують як “розумницю”, “світлоносного просвітителя”, “революціонера”, “рушійника прогресу”... Перебирають всі можливі образи й комбінації, щоб переконати себе в його “нешкідливості”, “невинності” силі та привабливості,.. не розуміючи, *куди* це все веде і *чим* може скінчитися» [9, с. 148].

Незважаючи на бездуховність роману М. Булгакова, справжній учитель може процес опанування твору наповнити духовним смислом, спрямувати на виховання духовно-моральних якостей особистості через усвідомлення життєво важливих (онтологічних) питань, як-то: відповідальність художника за власну творчість (у М. Булгакова – навпаки, «Відносини Майстра з Воландом – це класичні стосунки людини-творця з демоном: людина свій талант віддає духові, а замість цього отримує від нього дари...») [2]; проблеми добра і зла («...Булгаков вкладає в уста Воланда цілком виразну концепцію, відповідну кабалістичній. «Що б робило твоє добро, – запитує Воланд Левія Матвія, – якби не існувало зла, і як би виглядала земля, якби з неї зникли тіні?») [2]; життя і смерті («Смерть, одночасно і лякає, і приваблює, стає, можна сказати, головним героєм його творів», але Булгаков наповнює проблему інфернальним смислом: «Біси, які сіють руйнування та смерть, мстять всьому живому») [2]; християнства (у 1631 році Верховний іудейський синод ухвалив «на майбутній час при нових виданнях наших книг залишати пробіли там, де йдеться про Іешуа Га-Ноцрі, та відзначати ці прогалини знаком «О») [2]; а також винятково

актуальної для юнацького віку теми кохання (зауважимо, що не можна романтизувати, а тим більше закликати молодих людей наслідувати «вірні почуття» Маргарити) та багато-багато інших.

Паралельно хотілося б навести приклад прекрасного уроку літератури вчителя Полтавської гімназії № 33 Вікторії Вікторівни Пікунової за казкою М. Салтикова-Щедріна «Премудрий Піскар». Головною метою уроку став пошук смислу життя. Діти міркували над серйозними питаннями: в чому смисл життя; чого ти в житті боїшся; чи легко було жити Піскарю; навіщо письменник надає рибі людських рис; чи може в людині бути щось риб'яче тощо. Разом із учителем діти проводили паралелі з творами Д. Фонвізіна «Недоросль», О. Пушкіна «Капитанская дочка», О. Грибоедова «Горе от ума», де глибоко розкривається проблема «батьки – діти» та дотримання в житті батьківських заповітів; створювали словник ключових термінів; ділилися один із одним афоризмами про смисл життя та давали їм оцінку; порівнювали текст казки з однойменним мультфільмом, знаходили між ними схожість і відмінність, пояснюючи задум режисера; наводили життєві ситуації, де проявляється конформістська психологія обивателя; читали власні сенкани, в яких напрочуд зріло сформулювали смисл життя людини.

По-третє, святитель Димитрій серед професійних якостей учителя передусім виокремив *уміння володіти словом, щоб “...із вуст його благодать Духа Святого витікала ніби річка й милувала серце”*. Слово має бути дієвим, твердим і переконливим, правдивим і сильним, натхненним і повчальним, простим, доступним і приємним, приносити користь вихованцям, звеличувати їхні думки й почуття, узгоджуватися з власними вчинками. У нашому народі, до речі, дбали про те, щоб дитина ніколи не була свідком конфліктів між дорослими, не чула брутальних слів, а тим більше – лихослов'я, чого не можна сказати про сьогоднішній день. Вчитель має бути надзвичайно уважним до того, що каже в присутності учнів на перерві, на уроці або позакласному заході, бо саме від нього чекають на словесну чистоту: «Від дітей... не так просто щось утаїти.

Спостережливості їм вистачає, а висновки, навіть із найдрібніших деталей, натяків, недомовок теж уміють робити» [цит. за 7, с. 275].

Уявіть собі, демонструється драматична, винятково трагічна сцена з художнього фільму «Майстер і Маргарита», в якій Ієшуа ведуть на страту. Один чоловік із натовпу виймає кинджал, збираючись убити засудженого, щоб полегшити його страждання, але з прикрістю вставляє зброю в піхви. І на фоні сцени звучить недоречний коментар учителя: «Ну, що ж, не встиг...». Із такою ж легкістю, грайливо, в іронічній манері (вимагає ж сатиричний твір М. Булгакова!) повторюються слова: «Та-а-ак, не вгадали. А правильно – горілочка, оселедчик...» (на питання, що стояло на столі героя); «Як же в романі? Або отруїлася, або повісилася...» (на питання, що збиралася зробити Маргарита, якби Майстер її не покохав).

Хочеться згадати випадок, який стався понад 40 років тому в одній із полтавських шкіл. Учитель літератури змістовно, яскраво, артистично розповіла учням про В. Маяковського, виразно читала вірші поета, а в кінці уроку раптом сказала: «Але я його творчості терпіти не можу!» Старшокласники завмерли, нависла напружена тиша, їх приголомшило зізнання вчителя: «Значить, весь урок був просто театром?!» До кінця року вони жодного разу не прийшли на урок нещирого вчителя, а випускний екзамєн блискуче здали самотужки.

Не лише слово вчителя, але й засоби, які він застосовує, необхідно ретельно вибирати. На одному з уроків християнської етики учням показали ікону Христа, від якої відходили промені сонця, але не прямі, а хвилясті. Так «Сонце правди» несвідомо перетворили на язичницьке Ярило-сонце. На іншому уроці вчитель через медіапроектор показував храми. Щоб урізноманітнити демонстрацію, автори використали різні варіанти презентації фотографій: вони впливали справа, зліва, знизу, крутилися навколо своєї осі, розпадалися на окремі частини і зникали з екрану... Так форма поглинула сутність, і на очах дітей учитель руйнував храми у віртуальному світі.

У педагогіці дрібниць не буває, необхідно заздалегідь продумувати всі моменти, всі аспекти, готуючись до зустрічі з учнями. Ми живемо в Україні – державі з глибокими православними традиціями. О. Лосєв підкреслює, що православ'я, католицизм і протестантизм мають принципові світоглядні розбіжності. Православне християнство мислить “особистісне й духовно-індивідуальне буття в його повній *чистоті й незалежності*”. Звідси локалізація духовної практики у “*верхній частині серця*”. Для католика важливий він сам з його психологічним відчуттям, тому духовна практика реалізується в “*нижній частині серця*”. Протестантизм бере з християнства лише зовнішній бік, розуміє реальне “Я” людини субстанційно. Почуття тут другорядне, несуттєве, похідне, тому що духовність зосереджується “в мозку”, ставиться в пряму залежність від рівня розвитку розуму, інтелекту. “Всі ці культурні типи... індивідуальні, оригінальні, внутрішньо завершені й один з одним категорично несумісні (підкреслено нами – О. Л.)... як типи влаштування життя, як соціальної одиниці” [8, с. 890 – 894]. Отже, нам потрібно пізнати себе, щоб не схибити, не загубитися й не розгубитися, відродити й розкрити найкращі якості, притаманні нашому народові, жити в гармонії з минулим, сучасним і майбутнім. А на уроці «Християнська етика в українській культурі» на партах у дітей лежали протестантські книжки, бо «їх отримали безкоштовно», на столі вчителя стояли прапори Великої Британії та США («забули прибрати»).

На думку Дмитрія Ростовського, *вчитель несе відповідальність за своїх учнів, “щоб дикий звір не розікрив словесну череду”*. Варто говорити ширше – про глобальну відповідальність учителя, який відповідає за себе та свою роботу, за предмет, який викладає, за школу й освіту загалом, за помилки свої, колег, батьків і близьких учнів, – одним словом, за світ дорослих перед дитинством. Учитель не заспокоюється, не зупиняється, його хвилюють проблеми й долі всіх: „Так далеко, так близько до серця людського,... Хай не кожен твій друг, та немає чужих”! (Л. Бразов). Учитель відповідає не лише за все живе, але й неживе, за всю планету, за весь Всесвіт, щоб кожна дитина

могла, „набігавшись, упасти на землю, розкинути руки й ноги і завмерти”, вдивляючись „в бездонну блакить, що напнулася над нею, ніби якась неосяжне шатро” [цит. за 7, с. 278]. Ніхто від учителя не вимагає глобальної відповідальності, він сам взяв її на себе, бо „якщо не я, то хто саме?”

І нарешті, святий Димитрій наголошує, що *педагог покликаний захищати духовно-моральні закони та своїм життям ілюструвати “рівноангельський зразок чеснот”*. Як це не просто здійснити в сучасних плюралістичних умовах, але ми, вчителі, не маємо права жити за законами подвійної моралі, коли слово й діло крутяться на паралельних орбітах. Тому вчитель „слів на вітер не кидає”, на роль сексота „не підходить”, „не звук, щоб на нього дивилися, як на пройдисвіта”, знає, що „хитруваннями нічого не доб’ємося, ...а от свій авторитет ...підірвемо” [7]. Учитель має той внутрішній стрижень, який не дозволяє зруйнуватися особистості у складних життєвих ситуаціях, надає їй правдивості, ясності, внутрішньої краси. Цілісність особистості вчителя досягається щоденною наполегливою роботою над собою через спокутування, самокритику, самоконтроль, чесну пораду з „внутрішнім голосом” – голосом сумління як вісником Всевишнього (більш детально див. у науково-методичному посібнику) [11].

Отже, над ідеалом учителя, який має бути «рівноангельським» зразком чеснот, часи не владні, бо його суспільна місія – «рівноапостольне» служіння. Він покликаний бути Охоронцем (Берегинею) вічних, невмирущих і неминущих цінностей, що зберігають і відновлюють Людину, сприяють духовному народженню окремої особистості, а значить – суспільства й людства загалом. У перспективі необхідно розробити зміст і алгоритм духовно-педагогічного аналізу змісту освіти, наукових і художніх творів, педагогічної реальності, яка існуватиме лише тоді, коли в соціальному просторі вивершується Учитель із духовним відчуттям глобальної відповідальності.

Список використаної літератури

1. Бондаренко В.В. Педагогічні погляди та просвітницька діяльність Д. С. Туптала (Димитрія Ростовського) у контексті освітнього простору другої половини XVII – XVIII століть: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 /

В. В. Бондаренко; Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. — 20 с.

2. Воробьевский Ю. Ю. «Удивительный «Мастер». Еще раз о знаменитом романе Булгакова : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vorobievsky.ru/golem.html>.

3. Воропаев В. Николай Гоголь. Опыт духовной биографии / Владимир Воропаев. – М. : Паломник, 2008. – 320 с.

4. Воропаев В. Статьи : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ruskline.ru/author/v/voropaev_vladimir_alekseevich/

5. Лобач О.О. ""...всі пороки душі викорінюються прилученням до добра" [Текст] : систематизація емоційного життя в православній літературі / О.О. Лобач // Гуманітарні науки : Науково-практичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 80–86.

6. Лобач О.О. Емоційна культура майбутнього вчителя як умова емоційної вихованості дитини / Олена Лобач // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. – Вип. 5/6 (26/27). – Полтава : ПДПУ ім. В.Г.Короленка, 2002. – Серія “Педагогічні науки”.

7. Лобач О.О. Педагогіка життя / Олена Лобач // Бразов Л. Батько. – Полтава : АСМІ, 2006. – С. 271 – 280.

8. Лосев А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии / А. Ф. Лосев [сост. А.А. Тахо-Годи; общ. ред. А.А. Тахо-Годи и И.И. Маханькова]. – М. : Мысль, 1993. – 959 с.

9. Рашковська В.І. Естетизація зла і розвиток духовності особистості вчителя / В.І. Рашковська // Збірник наукових праць / Київ. нац. лінгвіст. ун-ту. – К., 2003. – Вип. 25.– С. 147–151.

10. Учитель: Статьи. Документы. Педагогический поиск. Воспоминания. Страницы литературы / Ред.-сост. Д.Л. Брудный. – М. : Политиздат, 1991. – 350 с.

11. Християнська етика в українській культурі : науково-методичний посібник / Укл. О. О. Лобач, Г. А. Каліберда; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Головне управління освіти і науки Полтавської облдержадміністрації, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. – Полтава : ПОІППО, 2011. – 324 с.

Відомості про автора

Лобач Олена Олександрівна – завідувач кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, науковий керівник обласної спеціалізованої дослідницької групи з проблеми «Дидактичне забезпечення програми «Біблійна історія та християнська етика», кандидат педагогічних наук, доцент

